

ВОЛОШУК Л. В.,
м. Кривий Ріг

ЗРАЗКИ ДУХОВНОСТІ Й БЕЗДУХОВНОСТІ ПЕРСОНАЖІВ У ОДНІЙ ІЗ П'ЄС Л. О. ЯНОВСЬКОЇ

Духовний світ особистості як об'єкт художнього дослідження - явище надзвичайно складне. Діалектика соціального і духовного - один з важливих принципів художнього зображення людини. Саме тому письменники найчастіше шукають і знаходять людину, яка була б уособленням тенденцій епохи несла б у собі глибинні прикмети часу. Ю. Мушкетик пише, що художники «намагаються зобразити людину так, щоб за її духовним світом, горизонтами мислення, метою, бажаннями, ідеалами нащадки змогли уявити нашу епоху» (8).

Цілком закономірно, що аналізуючи дії, думки, вчинки літературного персонажа слід особливу увагу приділити проявам духовного стану, адже духовний світ людини - це результат реалізації і духовних процесів у житті суспільства. Духовно-емоційний аспект дослідження проблеми суті людини в літературі обумовлений специфічною сутністю мистецтва, його виховними завданнями. Питання духу як спрямованості літературного персонажа збігається з проблемою втілення концепції особистості в мистецтві слова. Потреба в цілісному підході до аналізу проявів духу персонажів актуалізується в контексті проблеми духовності як внутрішнього і суспільного життя людини. У «Німецькій ідеології» К. Маркса і Ф. Енгельса читаємо: Дійсне духовне багатство індивіда цілковито залежить від багатства його особистих відносин» (7, 4).

Суттєво важливим для розкриття змісту поняття «духовний світ» особистості є твердження філософа А. Здравомислова: «що духовне життя людини - це не просто «споживання духовних цінностей» (4, 53). Це, перш за все, надії і сподівання людини, чекання і сумніви, думки і почуття, наміри і розчарування, оцінка оточуючих людей і певних подій, це світ переживань і процес творення моральних принципів, чітке усвідомлення й дотримання естетичних категорій.

Яскраві приклади проявів духовності і бездуховності персонажів знаходимо в драматургії Л. О. Яновської. Так, у драматичному нарисі «В передрозсвітньому тумані», вона як добрий знавець подала картину поширення нових настроїв, «великого смятання в народі».

На фоні збудженої селянської стихії постає улюблений

герой драматурга - Василь, сповнений найблагородніших намірів і прагнень інтелігент-народолюбець. Він щиро хоче прислужитися знедоленому людові і шукає шляхів до зближення з ним. З приводу цієї п'єси Л. О. Яновська писала до редакції журналу «Київская старина»: «Ця комедія - правдивий фонограф, фотографія села, до якого вперше дотикалася пропаганда. Цей час і був найцікавіший, бо тоді, під першим враженням нового слова, визначилися найяскравіше індивідуальні риси селян» (9, 80), Останні слова листа засвідчують, що письменниця залишається вірною собі в дослідженні природи людської натури. Навколо неї, а конкретніше - навколо селянина, який складав на той час переважну більшість українського народу, розгортається у п'єсі суперечка між двома друзями, колишніми студентами Василем і Петром.

Василь приїхав на село і організацією селянської каси прагне дійсно допомогти простим людям, навіть всю свою землю заповідає їм. Він людина з міцним типом організму, але помітна нервовість в його характері (кидається до револьвера, коли отримує відмову від батьків коханої дівчини).

Він не прагне збагачення за рахунок селян і, коли йому закидають, що він багатий панич, відповідає: «Де ж те багатство? Я тепер бідніший за вас. У вас хоч хата є, а я віддаю все чисто на касу... Я ж даю все чисто селянам, щоб було за чим страйкувати» (10, 411), За соціальним станом Василь належить до інтелігенції, а тому глибоко усвідомлює свою місію на селі - навчати людей грамоті, допомагати і таким чином стати своїм, бути зрозумілим, але він усвідомлює, що селяни не приймають його: «...воля народу на моєму прапорі, але народ приймає тільки жертву від мене; мене ж самого не хоче прийняти в свою сім'ю» (10, 414).

Василь з повагою ставиться до оточуючих, намагається зрозуміти турботи селян, допомогти їм. Він кохає просту селянську дівчину Катерину, але не знає як боротися за своє щастя, коли батько дівчини відмовляє йому. Він не хоче «щастя, здобутого ненависним терором, адже Катерина мила такою, якою вона є» (10, 415). Василь чесний, не відступає від свого слова і щиро вірить у народ, який на його думку, «має свій розум, свою волю, і те тільки буде довічним, що зробить він по власній волі, а не по слову інтелігентного терориста» (10, 415).

Василь любить навчання заради самої науки, але довчитися йому так й не вдалося, його виключили за протести і страйки, які він чинив в університеті і в яких брав участь: «Вчився я заради самої науки, та не дали довчитись. Багацько

нас цей рік повиганяли. Тепер доведеться собі якогось заробітку шукати» (10, 412), Він вірить у свою справу до кінця: «Каса - то прямо дар серця» (10, 416). Василь свідомо підпорядковує власні інтереси і життя великій справі. Він окрилений вірою в моральні сили людей праці й глибоко страждає, що народ не вірить йому. По суті, Василь обирає новий шлях до взаєморозуміння з селянами: «Темні люди вірять, що тільки самими бунтами й можна добитись кращої долі, а я покажу їм інший шлях» (10, 412). Він від теоретичних гасел про рівність людей переходить до практичної діяльності заради покращення становища селян.

У творі Василь показаний на всіх рівнях свідомої діяльності; його думки, прагнення спрямовані виключно на забезпечення добра, щастя для інших. Тому рівень духовності персонажа можна визначити як високий.

Разом з Василем на село приїхав і його товариш Петро, теж фізично здорова людина, що не боїться роботи: «Я щоліта косив, молотив у батька. Це зовсім не така тяжка робота» (10, 412). Він любить природу, вміє милуватися нею, помічає найменші зміни: «Слухай краще соловейка... Ач, як гарно виводить! он десь і другий... і третій... Такої чудової весни я ще не пам'ятаю» (10, 414).

Спочатку Петро підтримує діяльність Василя з організації каси взаємодопомоги, навіть сам кидає цю ідею. Але поступово з'ясовується, що робив він це, щоб утримати Василя коло себе, і ось як він сам пояснює свою зміну у ставленні до товариша: «Хіба ж я думав, що ти ухопишся за цю думку з сліпою вірою і навіть віддаси своє життя за неї. Ми товаришуємо з тобою чотири роки. Ми зійшлися на ґрунті науки, і поки все куняло, я залюбки стежив за твоїми науковими працями, але коли все навколо нас стрепенулося, захвилювало, захиталося, коли мене самого охопила жадова живого діла, я зненавидів твою працю і не міг залишити тебе в тісних стінах лабораторії. Я став закликати тебе у стан борців, я показував не раз тобі широкий шлях задля громадської праці, але ти не зрозумів мене, не спочував мені... Тоді я ухопився за касу, як за єдиний засіб одірвати тебе од книжок та погнати на село... Я подав тобі ідею про касу, але ж я певен був, що, як тільки побачиш ти життя на власні очі, ти забудеш і думати про цю касу. Тепер же виходить, що я твій душолюб, виходить, що я призвів тебе покласти життя своє за касу, якій я перший ворог... Коли ти справді ганчірка, не здатна до життя, то вішайся, топися, але ж спочатку хоч спробуй довести ту свою прокляту касу до кінця» (10, 417).

Але з розвитком подій у творі спостерігаємо, що Петро

зневажливо ставиться до селян, не вірить в їхню силу і навіть перешкоджає Василеві в організації каси, намагається посіяти зневіру до нього: «А робити щось треба... Я не маю навіть права попустити, щоб такі великі народні достатки пішли за вітром... Я мушу зараз же розвіяти, розкидати, щент рознести весь той захід з касою, бо як справді помре та покине їм духовну, то вже не вдію нічого» (10, 418). Тобто, Петро - людина жадібна, яка свідомо не хоче допомогти селянам, вважає це непотрібною справою, адже, на його думку, народ наш - «це кам'яна маса, яку не можна тепер ні любити, ні поважати, якій не можна вірити. Це величезний тільки матеріал задля великого маестро розума. Сміливо і твердо, не шкодуючи ні сил своїх, ні матеріалу, з гострим різцем та важким молотком мусить той маестро приступити до цієї кам'яної маси... Я син народа, через те я знаю народ і ненавидю його. Я ненавидю народ. Народ, що допустив себе упасти так низько, народ, який треба силою витягати з багна, заради котрого найкращі сини землі витрачають задарма свої сили, через які гинуть найкращі сини землі, такий народ викликає в мені зневагу, обурення. Він вимирає з голоду, і я радію його смерті, я жду, не дїждуся кінця його агоній... О, як я ненавиджу його!» (10, 415-416).

Петро намагається довести Василеві, що каса - то його химера і користі принести не зможе. На відміну від Василя-альтруїста, Петро - егоїст, адже, якщо Василь діє в ім'я народу, то Петро ненавидить народ, якщо Василь заради каси готовий на все, то для Петра - це лише той захід, за допомогою якого він намагався витягти Василя з середовища, що зненавидів. Отже, Петро бездуховний, він не приносить ніякої користі людям і свідомо заважає іншим робити добро.

Поряд з представниками інтелігенції, що по-різному розуміють свій обов'язок перед народом у п'єсі виведена ціла галерея селян, які також знаходяться на певних рівнях духовності. Щиро вірить Василеві у його намаганні робити добро Данило. Це молодий парубок, для якого інтереси селян стали справою життя, Він кохає Марисю, але не за її заможність, а за душу. Саме Данило розповсюджує на селі заборонені книжки, прокламації, адже впевнений, що народ треба вчити боротися за свої інтереси. Тобто, він усвідомлює себе людиною, яка здатна змінити життя оточуючих на краще. Данило чемний, вихований. Коли Кіндрат заборонив зустрічатися з Марисею, то він навіть не наближається до подвір'я, хоча дуже переживає, сумує за дівчиною. Це приводить до того, що він в якійсь момент навіть погоджується тікати з Марисею до вінця без батьківського

благословення, розуміючи, що порушує звичай.

В особі Данила Л. О. Яновська показала новий тип селянина, який розуміє, що своє право на краще життя треба виборювати і бути свідомим в цій боротьбі. Це представник нової генерації, якого не можна залякати, адже правда на його боці, і тому Данило - персонаж високодуховний; його вчинки, думки, дії спрямовані на забезпечення кращого життя для селян, а не на свої особисті інтереси. Підтримують Данила і парубки села - Андріан, Спиридон, Трохим. Але вони діють не самостійно, вимагають керівництва з боку Данила, їм більше до вподоби стихійна боротьба, ніж організовані методи. Тому Андріан хапає сірники і біжить підпалювати економію, вбачаючи в ній зло для селян. Але Трохим вже розуміє, що треба вимагати «не маленької додачі, а такої, як слід... Не милостині прохаємо» (10, 401). Отже, ці персонажі ще не цілком свідомі, не самостійні у своїх діях і тому рівень їхньої духовності можна визначити як нормативний. На цьому ж рівні знаходяться і інші персонажі - Митрохван, Марися, Катерина, Христя, Харитина, Хівря, адже кожен з них дбає тільки про особисті інтереси і не розуміє сенсу організованої боротьби.

Типовий у цьому плані Митрохван, батько Катерини. Це бідний селянин, який мріє про краще життя і хоче вигідно видати дочку заміж. Він роботящий, добре знає як тяжко заробляти собі на хліб: «Ох, паничу, паничу, який то гіркий шматок буде, що ви заробите» (10, 412). Митрохван ніколи не відмовиться від зайвої копійки: «Заведено, як є де перехопити грошенят під час пригоди та є добре заробити, то нічого Бога гнівати» (10, 412). Він підгримує ідею з організацією каси, розуміючи, що «паніч хотять пособити нам, піддержати людей» (10, 413). Але при цьому відмовляється видати заміж дочку за Василя, адже на його думку «немає гіршого старця за тих панів, що мусять у нашого брата мужика копійку на цибулині виторговувати» (10, 412), Тобто, перш за все він дбає про матеріальне забезпечення дочки, а не про почуття молодих.

Для Митрохвана найголовніше - воля батька, і тому він наголошує: «Батькової волі, коли хоч, не переступай, бо ти хоч і найрозумніший будь, а як літа твої не виходять, то й голова твоя не винесе за стару» (10, 396). Дотримуючись своїх принципів у житті, Митрохван проклинає дочку, коли та порушує його волю і повертається до Василя. При цьому він любить Катерину, бажає їй кращої долі. Митрохван сповідує філософію: «Риба шукає, де глибше, а людина - де краще» (10, 395), Він людина набожна, першою книгою вважає Євангеліє:

«Як голови немає, то грамоти на плечі не почепиш. Шкода, що ти там так... біля самої грамоти. Я й сам прохав панича, щоб навчив тебе Вангліє читати» (10, 410). Отже, Митрохван - типовий селянин, який бажає покращити своє становище, але не розуміє шляхів організованої боротьби за краще життя для всіх. Добро для нього - це віра в Бога, покірність батькам, матеріальні статки. Таким чином, рівень духовності персонажа нормативний, адже вчинки, думки його спрямовані на забезпечення особистих інтересів, не за рахунок інших.

Осібнo виступає у творі багатий козак Кіндрат. Коли біднота радіє, цей глитай несамовито лютує: «так коли б хоч бісове кодро призналося, проти кого воно саме збирається бунтувати. Той каже: «начальство не треба»». Другий - набагатирів встає, третій - проти панів йде, а четвертий і само не знає проти кого на дибки стає» (10, 397). Понад усе Кіндрат цінує гроші, не вірить у щирі людські почуття: «Дай пар зо три волів та десятин двадцять землі, то він і твою дочку посватає» (10, 399), У Кіндрата своя теорія розподілу людей: «одні люде - сіяючі, другі - трепещущі, треті - тільки живий дух імуці» (10, 396). Згідно з цими переконаннями він і будує своє ставлення до оточуючих. Селяни не поважають Кіндрата за його жадібність, але розуміють, що він «все село держить в руках, бо всі йому потроху винні» (10, 418). Тобто, ставлення Кіндрата до людей визначається рівнем матеріального становища. Коли він почув, що в прокламаціях закликають забирати панську землю, відразу ж прикинувся прихильником народу: «Я за вас, за вас, братця, дарма, що трохи заможненький, я за вас, бо я знаю, як вам гірко за панами живеться» (10, 435). В той же час Кіндрат хитро нацьковує на організаторів каси стражників й урядників. Таким чином, Л. Яновська показала антидуховну особу, що сповідує ідеї людиноненависництва, зла, підлості.

Допомагає у всіх неправдивих справах Кіндратові Ілько, брат Данила. Можемо проаналізувати тільки деякі прояви його характеру, адже персонаж змальовано епізодично. Вже на початку п'єси Ілько дає собі таку характеристику: «Ми з ним хоч і однієї віри, та не однієї думки: в його думки тікати, а в мене доганяти» (10, 398). На відміну від гарячкуватого Данила Ілько спокійний, про нього говорять: «той же як янголятко, той як ягнятко» (10, 409), Він мріє вислужитися перед начальством, і саме це спонукає його видати свого брата, піти на підлість, В основі бездуховності Ілька лежить усвідомлення того, що він вищий за соціальним статусом, ніж селяни, і тому він може чинити суд над односельцями.

Отже, в драматичному нарисі «В передрозсвітньому тумані» Л. О. Яновська змалювала високодуховний образ інтелігента Василя, який свідомо відмовляється від свого добра на користь селян, хоча усвідомлює, що цей вчинок незрозумілий простим людям, адже такого ще ніколи не було на селі, Василь щиро бажає поріднитися з народом, стати своїм, й жити разом його мріями і сподіваннями. Але окрім Данила, простого селянського парубка, всі залишаються байдужими до надій Василя, адже його оточують персонажі, в основному, з нормативним рівнем духовності. Таким чином, драматургу вдалося показати високодуховного представника інтелігенції, для якого інтереси народу превалюють над його дрібновласницькими зазіханнями.

Література

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. - М., 1997. - 182 с.
2. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования. - М., 1984. - 104 с.
3. Духовное производство: Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности. - М., 1981. - 352 с.
4. Здравомыслов А. Социальная сфера - актуальные проблемы // Світ. - 1981. - № 6. - С. 53.
5. Касьян А. А. Отношения мировоззрения и науки как явлений духовной жизни общества. - Горький, 1986. - С. 42-53.
6. Куницын Г. Общечеловеческое в литературе. - М., 1980. - 584 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Німецька ідеологія//Твори. - Т.3. - С.25.
8. Мушкетик Ю. Проза на піднесенні, але... // Літературна Україна. - 1987. - 11 серпня.
9. Ставицький О. Українська драматургія початку ХХ століття: - К., 1964. - 126 с.
10. Яновська Л. О. Твори: В 2-х т. - К., 1991. - Т. 2. - 711 с.